

BIRGIT VANDERSTRAETEN^a

Het spreekrecht in Nederland: een bijdrage aan het emotioneel herstel van slachtoffers?

LENS, K., PEMBERTON, A., & GROENHUIJSEN, M. (2010). *Het spreekrecht in Nederland: een bijdrage aan het emotioneel herstel van slachtoffers?* Tilburg: INTERVICT/PrismaPrint Tilburg.

Panopticon, 33 (3), 294-297
© 2012 MAKLU | ISSN 0771-1409 | MEI 2012

^a Doctoraatsstudente Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), Faculteit Rechtsgeleerdheid KU Leuven. (Corresp.: birgit.vanderstraeten@law.kuleuven.be).

Het spreekrecht werd, in navolging van de schriftelijke slachtofferverklaring, in 2004 ingevoerd in het Nederlandse strafrechtstelsel.¹ Evenzeer als de, in *common law* reeds langer gekende, schriftelijke en mondelinge *victim impact statements* die model stonden voor de Nederlandse varianten, deed het spreekrecht danig stof opwaaien. Naast enkele ambitieuze doelen – preventie van recidive van de dader en algemene preventie door de zichtbaarheid van het slachtoffer te verhogen en het vertrouwen in de rechtsstaat te vergroten – beoogt de wet een beperkt² aantal slachtoffers een meer participatieve rol toe te schrijven. Dit zou niet enkel de informatievoorziening aan de rechter bevorderen, maar zou ook een (begin van) herstel van emotionele schade bij het slachtoffer bespoedigen.

Dit onderzoeksrapport, uitgevoerd door Intervict in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, gaat na welke de effecten zijn van een deelname aan het spreekrecht op het emotionele herstel. Gebruikmakend van drie onderzoeksmethoden – survey met voor- en nameting, interviews en observaties- worden een negental onderzoeksvragen beantwoord die voornamelijk ingaan op de ervaring van en de motieven voor (al dan niet) deelname aan het spreekrecht en/of de schriftelijke slachtofferverklaring.

Het eerste hoofdstuk gaat nader in op de drie voornaamste redenen die participatie van het slachtoffer in het strafproces hekelen. Ten eerste wordt slachtofferparticipatie het verwijt opgespeld dat het ten koste zal gaan van de rechten van de verdachte. Vervolgens wordt in vraag gesteld of de bevordering van het welzijn van het slachtoffer tot één van de functies van het strafrecht behoort. Ten slotte bestaat de twijfel of de participatie het slachtoffer wel ten goede komt. De onderzoekers slagen erin om, op basis van literatuur en onderzoeksresultaten, de kritieken te temperen en te nuanceren.

Een tweede hoofdstuk zet de opzet en de methoden van het onderzoek uiteen. Via het Openbaar Ministerie werden tot twee maal toe respondenten benaderd die voldeden

¹ Wet 21 juli 2004 tot wijziging van enige bepalingen van het Wetboek van Strafvordering (invoering van spreekrecht voor slachtoffers en nabestaanden), Staatsblad 3 augustus 2004, nr. 382. Besluit van 8 november 2004 tot vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding van de wet van 21 juli 2004 tot wijziging van enige bepalingen van het Wetboek van Strafvordering (invoering van spreekrecht voor slachtoffers en nabestaanden) (Stb. 382), Staatsblad 18 november 2004, nr. 582.

² Twee categorieën feiten komen in aanmerking: misdrijven waarop een gevangenisstraf van meer dan acht jaar staat en enkele specifieke misdrijven (bv. misdrijven tegen de zeden, bedreiging, mishandeling, ...).

aan de drie inclusiecriteria: (1) behoren tot de groep slachtoffers zoals gedefinieerd in de wet, (2) ouder zijn dan 18 jaar en (3) de Nederlandse taal voldoende beheersen. Uiteindelijk waren 165 respondenten (niet-deelnemers en deelnemers aan het spreekrecht en/of de schriftelijke slachtofferverklaring) bereid hun medewerking te verlenen. De respondenten kregen twee weken voor en twee weken na de rechtszitting een lange vragenlijst voorgeschied, waarin gevraagd werd naar de demografische kenmerken, delictkenmerken, motieven, verwachtingen, alsook gevoelens en gedragingen (psychologische kenmerken). Deze laatste twee werden gemeten aan de hand van niet minder dan acht reeds bestaande schalen. Dit moest de onderzoekers in staat stellen om een (begin van) emotioneel herstel te ontdekken, hetgeen geoperationaliseerd werd als "een vermindering van angst- en woedegevoelens van slachtoffers en het verbeteren van hun percepties van rechtvaardigheid" (p 10). Twee weken na het invullen van de tweede vragenlijst werden semigestructureerde interviews afgenomen bij 119 respondenten, waarbij dieper ingegaan werd op de beleving van, de voorbereiding op en de uitvoering van het spreekrecht en/of het opstellen van een slachtofferverklaring. Ook het nut, de risico's en drempels kwamen aan bod. Voor niet-deelnemers werd de topiclijst aangepast. Daarnaast werden 10 zittingen bijgewoond van respondenten die het voornemen hadden om van het spreekrecht gebruik te maken.

In de volgende vier hoofdstukken worden de resultaten uiteengezet. Hoofdstuk drie behandelt de resultaten van de voormeting van de survey. Eerst worden bilaterale samenhangen nagegaan tussen enerzijds de demografische kenmerken, delictkenmerken, psychologische kenmerken en de verwachtingen, en anderzijds, de keuze voor het spreekrecht of de schriftelijke slachtofferverklaring. Het voornemen tot deelname aan het spreekrecht en de schriftelijke slachtofferverklaring blijkt samen te hangen met het geslacht: vrouwen hebben vaker het voornemen tot deelnemen, in tegenstelling tot mannen. Het hebben van een betaalde baan zorgt voor een grotere weerstand tot deelname aan het spreekrecht. Slachtoffers van bedreiging laten het recht tot deelname meer aan zich voorbijgaan, terwijl alle nabestaanden (n=5) gretig gebruik maken van de kans tot deelname. Wanneer het delict zich in een recent verleden heeft afgespeeld, is de kans kleiner dat het slachtoffer zal deelnemen. Het eerder gebruik van het recht tot spreken of opstellen van een slachtofferverklaring in het geval van herhaald slachtofferschap werd wel onderzocht maar, spijtig genoeg, niet gekoppeld aan een nieuwe deelname. Qua psychologische kenmerken worden vooral verschillen gevonden tussen deelnemers en niet-deelnemers. Deelnemers kennen veel meer angst en posttraumatische stressklachten; maar ook verhoogde wraak- en woedegevoelens en een verlaagd gevoel van controle over het herstelproces doen de revue. Het kan dan ook niet verwonderen dat enkele van deze acht constructen (bijna) tekenen van multicollineariteit vertonen, wat het nut van deze constructen in vraag kan stellen. Verwachtingen rond deelname uiten zich vooral in de kans om een communicatie tot stand te brengen ten aanzien van autoriteiten en dader, waarbij gehoopt wordt een preventieve werking voor de dader te vervullen. Een multivariate analyse (regressieanalyse) wijst uit dat deelname aan het spreekrecht of de schriftelijke slachtofferverklaring bepaald wordt door: (1) het geslacht, (2) de verstreken tijd sinds delict en (3) de posttraumatische stressklachten-schaal (TSQ-schaal). Vrouw zijn, meer verstreken tijd en een hoge waarde op de posttraumatische stressklachten-schaal verhogen de kans op deelname. Een grotere kans op deelname aan enkel het spreekrecht wordt voorspeld door dezelfde drie variabelen en het niet hebben van een betaalde baan. Daarnaast is een factoranalyse uitgevoerd op de motieven tot en verwachtingen aangaande deelname, wat aanleiding gaf tot de volgende vier factoren: een uitkomstgerichte factor (beïnvloeding uitkomst), een factor angst voor de dader,

een factor negatief effect op het proces (nadelige invloed van het spreekrecht voor het slachtoffer) en een expressieve factor (bevordering communicatie en verwerking). Deze laatste twee houden verband met de keuze tot deelname.

In het vierde hoofdstuk wordt de nameting uit de doeken gedaan. Dezelfde vragenlijst werd gehanteerd, met toevoeging van vragen rond het instrument (spreekrecht/schriftelijke slachtofferverklaring) en het strafproces in zijn geheel. Met enig risico (maar ook met de nodige waarschuwingen) wordt op basis van het aantal sprekers en schriftelijke slachtofferverklaringen van dit onderzoek en cijfers uit een ander onderzoek een schatting gemaakt van het aantal sprekers per jaar op populatieniveau. Hieruit blijkt dat het spreekrecht slechts 260 maal per jaar gebruikt wordt. Via een multi-design variantie-analyse worden de psychologische kenmerken van de voor- en nameting met elkaar vergeleken om het effect van de deelname te achterhalen. Het enige interactie-effect werd gevonden bij de RAQ-schaal, die de controle over het herstelproces meet. Niet-deelnemers scoren bij de nameting significant lager, terwijl deelnemers een duidelijke stijging vertonen. Een verdere vergelijking toont dat de meetwaarden op de posttraumatische stressklachten-schaal en de angst-schaal (HADS-schaal) voor zowel deelnemers als niet-deelnemers naar omlaag zijn gegaan. Dit is ook het geval bij de woede-schaal (DAR-schaal), behalve voor sprekers: zij ervaren na het spreken een hoger niveau van woede. De verschillen in meetwaarden bij deze drie laatste constructen kunnen echter niet toegewezen worden aan het spreekrecht.

Het opstellen van de schriftelijke slachtofferverklaring en de aandacht die eraan besteed werd, werd door de meeste respondenten positief bevonden. De oordelen van de gebruikers van het spreekrecht komen hier grotendeels in overeen. Opvallend is dat gebruikers van de slachtofferverklaring achteraf spijt hadden geen gebruik te hebben gemaakt van het spreekrecht, en dat sprekers geen spijt hadden dat ze hun kans gewaagd hadden met het spreekrecht. Eén van de voorgestelde verbeterpunten door de gebruikers van een schriftelijke slachtofferverklaring handelt over de invloed op de straf. Zij hadden hier graag hun mening over uitgesproken. Algemeen blijkt ook dat iets meer dan de helft van de respondenten de straf zeer licht tot licht vond, en dat de tevredenheid stijgt wanneer ook de straf stijgt. De straf treedt ook in het volgende hoofdstuk enkele malen op de voorgrond.

Hoofdstuk vijf is gewijd aan de interviews. De respondenten werden bevraagd over hun motieven, de praktische uitvoering, hun verwachtingen en hun algemeen oordeel over de keuze van het instrument. Sprekers kiezen voornamelijk voor het **spreekrecht** om te communiceren over het misdrijf en om de strafmaat te beïnvloeden. Zelfbescherming is de voornaamste reden om niet voor het spreekrecht te kiezen. Daarnaast weerhielden de geringe ernst van het delict en het gebrek aan toegevoegde waarde respondenten om gebruik te maken van het spreekrecht. Wat betreft de toegelaten inhoud van het spreekrecht, duiken er verdeelde meningen op: volgens sommigen voldoende, volgens anderen niet. De beschikbare tijd – meestal een tiental minuten – werd ruim voldoende geacht. De verwachtingen stemmen grotendeels overeen met de motieven. De belangrijkste redenen om een **schriftelijke slachtofferverklaring** op te stellen zijn: de kans om de gevolgen kenbaar te maken- niet alleen aan de autoriteiten maar ook ten aanzien van de dader- en het beïnvloeden van de straf. De toegelaten inhoud wordt eerder positief beoordeeld, alsook de begeleiding door Slachtofferhulp Nederland bij het opstellen van de verklaring. Van de **niet-deelnemers** woonde ongeveer een vierde de zitting bij. De meerderheid was tevreden over de aandacht die ze kregen tijdens het proces, drie slachtoffers werden alsnog aan het woord gelaten.

Hoofdstuk zes geeft een korte weergave van de observaties ter zitting. Aan de hand van een checklist werden volgende zaken nagegaan: de structuur van de zitting, de inhoud

van het spreekrecht, de aandacht aan het slachtoffer en de emotionele toestand van het slachtoffer. Opvallend is dat vrijwel alle sprekers zich niet beperkten tot de loutere gevolgen van het delict. Feiten en de gewenste strafmaat werden aan de dag gelegd.

Hoofdstuk zeven opent de ruimte voor discussie. Hoewel op basis van dit onderzoek weinig (begin van) emotioneel herstel aangetoond kan worden, wordt een alternatieve piste aangeboden om de resultaten te verklaren. Het niet afnemen van posttraumatische stressklachten, angst en woede kan mogelijk toe te schrijven zijn aan de doelgroep en de verstreken tijd sinds het delict. Bij een meerderheid van de niet-deelnemers lag het delict gemiddeld zes maanden achter de rug, terwijl er bij de deelnemers een veel langere tijd was overgegaan. Daarenboven werden bij de voormeting hoge waarden aangetroffen wat betreft posttraumatische stressklachten, angst en woede, terwijl die bij niet-deelnemers een stuk lager lagen. Dit kan erop wijzen dat deelnemers een verhoogd risico op chronische posttraumatische stress vertonen, waardoor de deelname slechts een gering effect zou kunnen hebben. Verder is het spreekrecht niet het enige (in)directe middel dat kan bijdragen tot een (begin van) emotioneel herstel. Ten slotte kan, mijn inziens, ook even stilgestaan worden bij de gekozen definitie van emotioneel herstel. De invulling van de term bepaalt het hele onderzoek.

De onderzoekers onder ons zullen de handige samenvatting en de extensieve bijlagen met alle vragenlijsten, topiclijsten en de checklist ten zeerste appreciëren. Het rapport slaagt erin om op een kleine 90 pagina's een hoop resultaten weer te geven, wat af en toe ten koste gaat van enkele statistische verduidelijkingen, zoals de aanduiding van sterktematen of waarden van post-hoc testen.

Hoewel de onderzoekers niet meer expliciet terugkomen op de drie kritieken tegen participatie van slachtoffers in het strafproces, lijkt het me interessant om hier even bij stil te staan. Wat de rechten van de verdachte betreft, komt uit het onderzoek naar voren dat slachtoffers zich vaak wilden uiten over de straf en/of de toedracht van het delict. Dit gebeurde ook in het merendeel van de gevallen waar spreekrecht gebruikt werd. Inzake de bevordering van het welzijn van het slachtoffer, kan geen eenduidige uitspraak gedaan worden op basis van dit onderzoek. Er kon enkel statistisch aangetoond worden dat de deelnemers een hoger gevoel van controle over hun herstelproces ervoeren. Wordt het herstelproces in deze schaal op dezelfde manier geoperationaliseerd als in het onderzoek? En wat mag juist verstaan worden onder controle? De slachtoffers geven, daarentegen, in hun interviews aan dat een deelname bijdroeg tot de verwerking. De onderzoekers spreken zelf van mogelijke indirecte verwerkingsprocessen. Bewijzen voor secundaire victimisatie werden niet gevonden. Of therapeutische bevordering een functie van het strafrecht kan (of moet) vervullen, blijft een vraagteken. Het behoorde trouwens niet toe aan dit onderzoek om hier een antwoord op te geven. De onderzoekers geven zelf aan dat de mogelijkheid om de rechter en andere autoriteiten aan te spreken in het voordeel van het spreekrecht speelt. Hierbij aansluitend kan de (algemene) bedenking gemaakt worden welke plaats het strafrecht inneemt in de huidige samenleving, en welke rol het slachtoffer daarin is toebedeeld? De trend naar een meer slachtoffergerichte, participatieve justitie is gezet.

Een vervolgonderzoek om deze punten van kritiek in de diepte te analyseren, lijkt dan ook niet uit den boze. Bij een dergelijk onderzoek kunnen niet enkel slachtoffers betrokken worden, maar ook rechters, Openbaar Ministerie en juryleden. Zo'n meervoudig perspectief kan een boeiende bijdrage leveren aan de ontleding van *victim input*. Het zou tevens interessant kunnen zijn om de link naar herstelrecht te leggen, zonder dat het een wedstrijd spreekrecht versus bemiddeling hoeft te worden, wat de onderzoekers vrezen. Stof genoeg tot onderzoek, zeker met het huidige wetsvoorstel tot uitbreiding van het spreekrecht in Nederland.